

nja; *intelligentia* – um, ali *actus intelligentiae* – čin poimanja (85 sl.). Osim toga *quidditas* – bit, *substantia* – bivstvo (isto mj.). Očito, mehanička dosljednost u prevodenju ne samo da nije moguća nego nije ni poželjna. Kontekst suodređuje značenje i prijevod; to, dakako, svatko zna, ali ne umije svatko naći tako jasna i gotovo bih rekao elegantna rješenja kao o. Vereš.

U trećem dijelu knjige čitamo ulomke o alkemiji, kozmografiji i geografiji. Oni su interesantni ako ih gledamo u perspektivi povijesti prirodnih znanosti. Pokazuju obuhvatnu Albertovu informiranost te njegovu promatračku i eksperimentatorsku znatizelj (150) kao i upornost i točnost opisivanja i argumentiranja. Sa zanimanjem se čitaju ulomci o alkemiji i njezinim pokušajima pretvaranja jedne kovine u drugu (162). Napominjemo da je alkemija za Alberta neko umijeće (*ars*) ili znanost (*scientia*) koja nema ništa tajanstvena u sebi, a gdje alkemičari kušaju pobuditi takav dojam svojim navodnim postignućima, on pokazuje neutemeljenost tih tvrdnji (162–167, usp. 40). Za njega je ona poput kemije za nas. Zanimljivi su i dokazi o kuglastom obliku Zemlje kao i razmatranja o naravi i položaju Zemljine donje polutke (186). S tim u svezi vrijedi navesti Albertovu argumentaciju o antipodima, odnosno ljudima na suprotnoj (»donjoj«) polovici Zemljine kugle: »Tvrđiti ... da padaju sa Zemlje oni kojih su noge okrenute prema nama, to je stvar gruboga neiskustva jer donji dio svijeta ne određuje se u odnosu na nas, nego jednostavno (*simpliciter*), to jest

donji dio jest i naziva se svuda onaj dio koji je usmjeren prema središtu Zemlje« (192).

U svemu fascinira obuhvatnost Albertova znanja. Dakako, neizbježno dominira srednjovjekovna slika svijeta i položaj čovjeka u njoj, ali i misaoni napor da se stvarnost doumi, takoreći od kamena do Boga. Ovu vrijednu knjigu zaokružuju tri dokumenta koji se tiču Alberta kao biskupa i redovnika. Knjiga je obogaćena prikladnim ilustracijama (faksimilima rukopisa te kopijama inicijala i slika koje prikazuju Alberta). Napominjemo također da su se potkrale neke tiskarske pogreške koje je, doduše, pozornija korektura mogla izbjeći, ali će ih čitatelj moći lako sam ukloniti. No, tako neće biti i s prezimenima: str. 31, bilj. 51 treba stajati Nitz, a ne Ritz; str. 201 Heribert umjesto Herbert itd. Možda bi također bilo prikladnije pisati Ptolemej (prema grč. i lat. obliku) a ne Ptolomej. Na kraju, uz čestitke i zahvalu priređivaču, neka bude dopušteno navesti jedno važno novije djelo o filozofiji Alberta Velikog kao dopunu bibliografiji: A. de LIBERA: *Albert le Grand et la Philosophie*, Paris, Vrin, 1990.

Stjepan Kušar

Josip Turčinović, *Antun Vramec, sporni hrvatski teolog*, Zagreb, KS, 1995., str. 165.

Nedavno se u našoj književnoj i kulturnoj javnosti pojavila teološka knjiga pod naslovom: *Antun Vramec, sporni hrvatski teolog*. Njezin je autor

pokojni Josip Turčinović, profesor ekumenske teologije i dugogodišnji nositelj istoimene katedre na zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu, kulturni djelatnik, ljubitelj knjige i pokretač teološkog izdavaštva u Hrvatskoj nakon Drugog vatikanskog koncila u izdavačkoj kući Kršćanska sadašnjost. Ovo je zapravo Turčinovićeve habilitacijska radnja na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1970. koja nosi naslov: *Teologija Antuna Vramca (1538.–1587.)*. Tim je svojim radom Turčinović inače postao nositelj katedre ekumenske teologije na istom fakultetu. Na temelju rezultata te habilitacijske studije Turčinović je u časopisu *Croatia Christiana Periodica* 1979. objavio raspravu pod naslovom *Antun Vramec u našoj kulturnoj historiji*, izd. CCP 3 (1979.), 1–19.

Knjigu su prigodom pete obljetnice autorove smrti priredili njegovi prijatelji i suradnici, na čelu s marnim Josipom Bratulićem. Objavljena je u nakladničkoj kući Kršćanska sadašnjost kojoj je pokojni Josip Turčinović bio jednim od osnivača i dugogodišnjim direktorom. U spomenutoj nakladi ta je knjiga objavljena kao 30. svezak u biblioteci *Analecta croatica christiana*. U dodatku je priloženo nekoliko izvadaka iz propovijedi koje je pod naslovom *Postila Vramec* objavio u Varaždinu 1586. U uvodu i u zaglavku knjige Josip Bratulić prikazao je u osnovnim crtama život i djelo Josipa Turčinovića. Priređivačima knjige sve čestitke za kvalitetnu opremu! Držimo da nije napravljeno nasilje autoru što su naslov knjige donekle izmijenili. Time

Vramca žele predstaviti kao pozitivno izazovnog teologa. I još nešto. Držimo da bi ovo djelo dobilo na znanstvenoj razini da su priređivači objavili – uz dodatke koji su hvalevrijedni – i referat Tomislava Šagi-Bunića o Turčinovićevoj habilitacijskoj radnji. Bilo bi to autoru i priređivačima knjige na pohvalu.

Valja spomenuti da su u novije vrijeme u reprintu objavljena oba Vramčeva djela: *Postila* 1990., *Kronika* 1992., kao suizdanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Kršćanske sadašnjosti. Uz Josipa Turčinovića golem prinos otkriću toga pionira jezičnoga bogatstva i teološke misli na hrvatskome jeziku dao je prof. Alojz Jembrih. I to najprije svojom disertacijom pod nazivom *Antun Vramec i njegovo djelo*, objavljenom u Čakovcu 1981. te studijom *O Vramčevoj kronici*, Zagreb-Varaždin 1992., kao i drugim svojim priložima o Vramcu. Možemo s pravom reći da je ovom najnovijom knjigom Antun Vramec zasjao u punom sjaju u našoj kulturnoj javnosti.

Radovima o Vramcu Josip Turčinović je zavirio u kulturno i teološko bogatstvo svećenika i teologa XVI. stoljeća za kojega kaže da je »teološki pionir kajkavskoga kruga hrvatske književnosti«, ali i »duhovni tuđinac« i »osamljenik među našim teolozima«.

I sâm jedan od vodećih buditelja kulturne svijesti o potrebi teološke knjige u Hrvatskoj u pokoncilskom vremenu, Turčinović pronalazi u Vramcu povijesno udaljenog, ali sebi srodnog i bliskog trudbenika, čovjeka koji neposredno nakon pojave protes-

tantizma i Tridentskoga koncila lucidno otkriva u narodu ne »potrebu za protestantstvom« – kako se nerijetko karakteriziralo Vramčevu ulogu u hrvatskoj historiografiji – nego »zadovoljenje hrvatskih duhovnih potreba za knjigom koja se nigdje drugdje u taj čas nije mogla izmoliti« (Turčinović, 141). Knjiga je za Vramca bila najjače sredstvo kojim je mogao narodu na njegovu materinskom jeziku razlagati Božju riječ bez koje čovjek »žitka vekivečnoga ne dostigne ni ne dobi« (*Uvod u Postilu*). Vramec je sasvim svjestan te u uvodu djela navodi da je taj njegov rad pionirski pothvat »nigdar pervlje neviden«. Njegove dvije knjige: *Kronika* i naročito *Postila* pisane su s tom svrhom.

Turčinović je sebi stavio u zadaću pristupiti Vramcu s teološkoga gledišta. Naime, u kulturnoj historiografiji Vramcem su se bavili povjesničari i literati koji su ga gotovo unanimitno uvrštavali u krug pisaca i religioznih mislitelja više ili manje bliskih protestantizmu. Bez detaljnijih prosudbi, takvi su se sudovi provlačili kroz srednjoškolske udžbenike, ali nerijetko i kroz znanstvene studije. Turčinović nam analitički vrlo dokumentirano Vramca otkriva kao »katoličkoga reformatora posttridentinskog doba« u čiju pravovjernost »ne može biti dvojbe«, jer »nema doktrinalne točke za koju bi se moglo reći da je protestantska« (Turčinović, 140). Svoje sudove minuciozno potkrepljuje brojnim navodima iz *Postile*. On utvrđuje da je »Vramec teolog koji, polazeći od tridentinskoga katekizma, želi ostvariti

što veću produbljenost vjerskoga znanja u vjernom narodu« (Šagi-Bunić u referatu o Turčinovićevoj habilitacijskoj radnji, danom Fakultetskom Vijeću 24. travnja 1970.). Vramec je to odlučio postići knjigom kao nenadomjestivom »duhovnom potrebom« u Hrvatskoj u drugoj polovici XVI. stoljeća.

Turčinoviću je posebice bilo stalo do toga da nađe odgovor na pitanje zašto je Vramec prešao u kulturni i duhovni zaborav kod nas. Obično se to motiviralo njegovom tobožnjom protestantskom prirodom, čija bi posljedica bila spaljivanje njegovih djela, u čemu bi isusovci bili imali glavnu riječ. Tim se razlozima uglavnom motiviralo očuvanje samo dva primjerka *Kronike* i sedam primjeraka *Postile*. Turčinović tom pitanju pristupa trijezno, dijaloški i ekumenski, zrelo i mirno. Komentirajući ocjenu da je sačuvano tako malo primjeraka Vramčevih knjiga, Turčinović zaključuje da »s obzirom na vrijeme kada su napisane i u usporedbi sa sudbinom djela ostalih naših pisaca toga vremena, nije uopće malo, jer ima dosta nedvojbena katoličkih autora iz tog razdoblja kojima se djela uopće nisu sačuvala ili su se sačuvala u još manje primjeraka« (Turčinović, 141). Poglavit razlog zašto su zaobilazili ili negativno ocjenjivali Vramca u našoj kulturnoj i duhovnoj klimi, prema Turčinoviću mišljenju jesu »isključivosti u našem kulturnom biću«. Taj sud, drži on, ne vrijedi samo za Vramca nego je to »jednostavno karakteristična pojava za hrvatsku teološku knjigu uopće« (Turčinović, 142). Ta »povijesna isključivost« konstanta je

»u našem kulturnom biću« u kojemu još nema »prostora sintezi različitoga«. Vramec je, naime, svjedok koncepcije Crkve i teologije koja se zauzimala za defeudaliziranu evanđeosku Crkvu. Kasnija protureformacijska koncepcija tražila je djelotvornost u zavedenoj disciplini sa sigurnim polugama u rukama. Protureformacijski akcenti nametnuli su se tako kao oznake katoličke crkvenosti uopće. Iz svih tih činjenica Turčinović želi Vramca prikazati kao teologa drukčijeg, autentičnog nadahnuća.

Koje su oznake Vramca teologa? Turčinović primjećuje da u *Kronici* ima tek nekoliko zanimljivih teoloških elemenata, uglavnom eklezioloških, dok je *Postila* sva teološki zanimljiva. U svojim teološkim promišljanjima Vramec se bavi relativno uskim krugom tema kojima se često vraća. Ali to su istodobno osnovne teme kršćanske vjere i života. Govoreći o njima, inzistira na bitnome, bez teoretiziranja. Polazište njegovih izlaganja jest stvarno povijesno religiozno iskustvo ljudi činjenice Isusa Krista, Mesije, Spasitelja, Sina Božjega. Njega pronalazi u Svetom pismu, u otačkim spisima, u sakramentima i u ljudima. Vramca ne zanimaju teološki izričaji ili teološke škole. Njemu teološka školovanost služi za čitanje Pisma, a ne obratno. Do svojih glavnih tema dolazi čitajući Pismo u kojem pronalazi Isusa Krista Bogočovjeka, Mesiju, Spasitelja, poslana od Oca i pošiljatelja Duha Svetoga. Isus Krist je temelj i glava Crkve, konačan sudac svih, o kojemu govore Pisma i svi proroci. Na temelju Riječi Božje, »evanđeliuma«, »dobre vesti«,

kako Vramec prevodi riječ »evanđelje«, rađa se vjera ljudi u Isusa Krista srcem prihvaćena, ustima ispovijedena i životom ostvarena. Crkva je mjesto gdje se propovijeda Riječ, dijele sakramenti i opraštaju grijesi. Ona je kraljevstvo Kristovo i kršćanska egzistencija u službi bližnjemu. Svoje tumačenje »Evanđeliuma« Vramec redovito završava konkretnom poukom, takozvanim »navukom«, svojevrsnom kršćanskom moralkom.

U spekulativnoj teologiji Vramec se zaustavlja na bitnome. Bog čovjekoljubac šalje svojeg Sina koji je preegzistirao u trojstvenom Božjemu životu, utjelovio se »oberh nature« po Duhu Svetome i rođen je od Djevice Marije. On je Posrednik (»polhodec«) između Boga i ljudi. U središtu *Postile* je Isus među ljudima kao izvor i središte spasonosne vjere; kao objavitelj Oca, on šalje svojega Duha vjernima, temelj je i glava Crkve. Neiscrpnj su egzistencijalni naslovi kojima Vramec imenuje Isusa: »milovatelj ljudstva«, »naša svjetlost«, »naša pravednost«, »kraj Zakona i početak milosti«, »ljubitelj i tvorac jedinstva«, »Gospodin«, »uskrsli Otkupitelj«, »veliki svećenik i kralj«, »naša Gozba«, »naš mir« i tako dalje. U središtu njegova izlaganja stoji Isus Krist kojega gleda i vjerom čuti skupljena zajednica. Očito, Vramec je duboko svjestan značenja liturgijske zajednice koja se okuplja na sastanak s Kristom gdje se lomi kruh riječi. Za njega je ta zajednica živi organizam koji se okuplja oko živoga Krista.

Vramec je neiscrpan u tumačenju Božje riječi. U »predekovanju evange-

liuma« on promatra bitnu ulogu svećenika, odnosno duhovnih pastira (biskupa, pastira, propovjednika i učitelja). Njihova je dužnost da »hrane narod spasonosnom evanđeoskom riječi«. Tu Božju riječ nije dostatno primiti samo tjelesnim ušima, nego i srcem. Vramec tumači Božju riječ tipološki i duhovno. Time je posvema na liniji patrističke egzegeze koja ističe postupno sve dublje uranjanje u razumijevanje Božje riječi, sve do punog duhovnog shvaćanja i usklađenja s Kristom kojega Božja riječ otkriva. Propovijedanje Božje riječi rađa vjeru kod slušatelja. Na svim stranicama *Postile* Vramec na sva usta izlaže o vjeri koja je dar Božji, koju imaju mali ljudi: gluhonijemi, gubavci, stranci. Najveći vjernik bila je Djeвица Marija. Njezina je vjera koja se rađa na temelju anđeoske riječi veća i od Abrahamove. Ta vjera koja se rađa na temelju razglašavane »dobre vesti«, »evanđeliuma«, zapravo otkriva Isusa Krista, onu temeljnu činjenicu svega evanđeoskoga navještaja.

Kod Vramca se neprestano međusobno prožimaju osnovne činjenice: Isus Krist, Božja riječ i vjera koja se rađa u slušateljima. To su preduvjeti Crkve kao zajednice Isusovih učenika. Crkva je za Vramca »draga Božja obćina«, »spravišće« Božje. No, to je Crkva u odnosu prema Bogu gdje Krist Bogočovjek, apostoli, učenici i narod tvore istu zajednicu. Ali postoji i Crkva kao povijesna i društvena stvarnost koja je strogo razdvojena, dvodijelna: s jedne strane ućeća, vladajuća i hijerarhijska, a s druge strane slušajuća, laička Crkva, »podložnici«. Nazna-

čivši ovu dvodijelnost Crkve kao sukob između evanđeoskog iskustva i feudalizirane povijesne stvarnosti kod Vramca, Turčinović primjećuje da Vramec prilično mračnim slikama opisuje tadašnju hijerarhijsku strukturu Crkve. Ali umjesto da na laku ruku u tim opisima gledamo »protestantski« utjecaj, Josip Turčinović nas obavješćuje o tri osnovne Vramčeve preokupacije: 1. Vramec želi evanđeosku reformu feudalizirane Katoličke Crkve u kojoj ima previše državničkoga načina ponašanja, koristoljublja, simonije, neukosti klera; 2. Kriteriologiju ponašanja crkvenih službenika pronalazi u Novom zavjetu; 3. Zadaću Crkve vidi u naviještaju riječi Božje, katehizirajuću, dijeljenju sakramenata i provođenju bratske ljubavi. Dakle, Vramcu je stalo do »duhovnije« Crkve (usp. Turčinović, 112). U tom sklopu on hijerarhiju promatra bitno kroz služenje Božjem narodu u djelu spasenja što ga neposredno provodi Bog u svojoj Crkvi. Vramčeva je zrelost, primjećuje Turčinović, da ne zaobilazi napetost koja nastaje između »duhovne« i hijerarhijske Crkve. U toj napetosti on, doduše, previše ističe onostranost Kristova kraljevstva i zahtjev za prezirom zemaljštine, što može zvučati kao određena otuđenost. No, ako se ima u vidu ono vrijeme kad se društveno i crkveno tijelo materijalno poistovjećuje, Vramec i nije mogao više nego upozoriti na tu fundamentalnu napetost, na sukob između evanđeoskog iskustva i povijesnoga trenutka. Te napetosti i u nekom smislu nesuvislosti kod Vramca nisu manjak nego su u

određenom povijesnom trenutku radije znak određene eklezijalne zrelosti. Te napetosti između dva karakteristična pristupa Crkvi mogle su uroditi znatnim plodovima u nadolazećim naraštajima da dominantan tok katoličke teologije nije pošao putem čuvanja položaja, a ne putem razrješenja problema što ih je vrijeme nosilo. Tako se povijesno dogodilo da je teologija na svim linijama postajala sve više apologija umjesto istraživanja, zaključuje Turčinović.

Sakramentima Vramec ne posvećuje onoliko pozornosti kao Božjoj riječi. Za njih kaže da su Kristovi darovi koje plodnima čini Duh Sveti. Osnovni je sakrament krštenje kojemu Vramec i posvećuje najveću pozornost. Turčinović analitički pokazuje da se Vramec u razlaganju sakramenata krštenja i euharistije obilno naslanja na Tridentški katekizam, što je ponovni dokaz da je Vramec u eminentnom smislu crkveni reformator u duhu Tridentškoga sabora. Govoreći o ostalim sakramentima, pokori, svetom redu i ženidbi, Vramec se zadržava na teološki i pastoralno bitnom, zastupajući hijerarhijsko uređenje Crkve, priznajući sakramentalno odrješenje grijeha i papin primat. Primjećuje se da Vramec ništa ne govori o potvrdi i bolesničkom pomazanju. Je li zato što je o tim sakramentima imao neko svoje posebno mišljenje, što bi se moglo zaključiti iz dva mjesta u njegovoj *Kronici* gdje kaže da su ih pape uvele, ili jednostavno govor o njima nije došao na red u djelu kakvo je *Postila* – nije jasno. Sve u svemu, sav sakramentalni i hijerarhijski

život Crkve događa se u zajednici i kroz zajednicu.

U pitanju morala Vramec ne zalazi u sistematizaciju moralke prema dekalogu ili krepostima. Njegov je moral bitno u vrednovanju međuljudskih odnosa s osnovnim zahtjevom na međuljudskoj ljubavi. Taj se moral golemim dijelom nadahnjuje na evanđeoskoj parabolici o Posljednjem sudu (Mt 25,31–46), to jest na poistovjećivanju Krista s bližnjim. To mu omogućuje da u primjeni bude vrlo realističan i konkretan, bilo da govori o krepostima: ljubav, mirotvornost, milosrđe, praštanje, pravednost, poniznost, zahvalnost, bilo da šiba grijehe: lakomost, škrtost, »gizdost, oholnost«, zavist, zloba, srditost, licemjerstvo, sablazan, ljudski obzir i tako dalje. Osobito suvremeno djeluje ono što je Vramec istaknuo o socijalnom moralu, kao što je briga za siromašne djevojke pri udaji, pomaganje mladima u školovanju općenito i posebice zahtjev da se ne smije uskraćivati školovanje djevojkama.

Vrlo je zanimljiva Vramčeva teza da je »Bog dao ljudima bogatstva ne radi siromašnih i prosjaka, nego im je dao prosjake« (Turčinović, 137) koju posuđuje iz otačke misli. U Vramca je »zadnje mjerilo moralnosti čovjek kao cilj; ishodište svega morala jest Bogočovjek Isus Krist kao mjera čovjества uopće... Utoliko je taj moral duboko teološki utemeljen, vrlo koherentan, interpersonalan, dinamičan; u njemu su u korijenu prevladani i svi legalizmi, ti najopasniji zavodnici »znanstveno«-teoloških moraliki. U toj impostaciji kršćanskog morala prevladan

je u korijenu i moralni individualizam« (Turčinović, 136–137), a stvorene osnovne teološke i antropološke pretpostavke za ono što Vramec programatski smješta u granicu ljudske solidarnosti koja je od Boga dan zahtjev za međuljudske odnose na svim razinama. U tom smislu Vramčev je program jasan: »Tebe je Bog dal i daruval tvojim bližnim, očinim sinom, slugam Božim, da tvojim tovarušem v vremenima potrebščine hasniš i korest činiš« (*Postila I*, 182. r., Turčinović, 136). Evandeoski je to program uvijek suvremen, a u današnjoj se teologiji i socijalnoj znanosti Crkve artikulira kao zauzeto i solidarno zauzimanje za izgradnju »civilizacije ljubavi«.

U tim bitnim odrednicama vidim Vramca kakvog nam ga je približio Josip Turčinović u ovoj iznimnoj i osobito vrijednoj knjizi. Za Turčinovića je Vramec zauzet i zabrinut kulturni i teološki djelatnik u čijoj se teologiji »po prvi (i zadnji) put kod nas čuju autentični glasovi prebogatije starije katoličke tradicije, svetootačke i skolastičke, osobito u egzegezi, ekleziologiji i moralu« (Turčinović, 139). Kao takav, iz rakursa ne tako bliske nam prošlosti, Vramec i danas djeluje aktualno, suvremeno i prepoznatljivo.

Tomislav Zdenko Tenšek

Alojzije Hobljaj, *Od zrna do kruha*, Priručnik za odgojitelje i učitelje uz Dane kruha, Zagreb, Školska knjiga, 1995., 88 str. i 19 str. priloga

Metodički priručnik *Od zrna do kruha* namijenjen je oblikovanju du-

hovno-religioznih slavlja u različitim životnim i odgojno-obrazovnim situacijama: u predškolskim i školskim ustanovama (osobito na vjeronaučnim susretima i različitim svečanostima), u vjerničkim zajednicama (ponajprije u župnoj katehezi i euharistijskim slavljinama) te prigodom različitih svečanosti u obiteljskom krugu. U priručniku se nalazi deset tema ili, preciznije rečeno, metodičkih modela u kojima se djeca prirodno i bogato – meditirajući o pšeničnom zrnu, odnosno o njegovu putu »od zrna do kruha«, meditirajući o zrnu koje samo raste, o trsu i grozdu, o darivanju i primanju dara, meditirajući također o »silasku u dubinu« – pripremaju za ulazak u svijet simbola, za susret sa zagonetnim svijetom prisposodobâ te za susret s bogatim slojevima evandeoskoga teksta o Isusovoj smrti i uskrsnuću.

Autor je u ovome opsegu nevelikome djelu ponudio ove teme: Zrno – kruh; S djecom zajedno peći kruh; Zajedničko blagovanje; Grožđe – vino; Slavlje zahvalnice; Služba Božja – kruh i vino; Proslava Isusove večere – Isus se daje u kruhu i vinu; Kako djeca shvaćaju Očenaš; Ići u dubinu; Proslava tajne života.

Svaka tema sadrži uvodne misli te brojne metodičke prijedloge i sugestije za oblikovanje metodičkih modela.

U uvodnim mislima (ponekad razmjerno kratkima) autor razlaže teološko-pedagoški smisao teme, naznačuje razine komuniciranja s predloženim sadržajima koje ostvaruju djeca pojedine dobi, a često upućuje i na antropološku vrijednost pojedine teme u procesu djetetova odrastanja.